

СЪВРЕМЕННИЯТ БЪЛГАРСКИ ПАТРИОТИЗЪМ

Иван Д.Стоянов

Българският народ се намира на много по-низко стъпало на развитие отколкото народите, с които обичаме да се сравняваме. Поради това качеството на живот в България е много по-низко отколкото при тях.

Ние реагираме на този факт по няколко масови начина. Първият е отказ от родината и търсене на по-добър живот в чужбина. Вторият е отричане на своята изостаналост. Третият начин е просто живот.

Вчера и днес. Патриотизъм като идеология.

Масовата емиграция след 1989 г. е с пъти по-голяма загуба на човешки, материален и духовен потенциал за България отколкото всичките войни след Освобождението. Емигрантите са хора, които с един скок в пространството искат да преодолеят изоставане във времето. Те не вярват да постигнат в родината си качество на живот, поне приблизително сравнимо с това в другите страни. Не само за себе си, но и за децата си.

Емиграцията е разрушителна за страната и емигрантите го знаят. Затова те често обвиняват и дори клеветят родината си само за да оправдаят отказа си от нея. Това поведението не им носи никаква полза, но в него има много емоция, има остра реакция спрямо дълго възпитаваните патриотични ценности.

Патриотизмът не е вродена човешка черта. Стремещт към по-добър живот – да, а патриотизмът – не. Той е идеология. Идеология, която се разработва и внедрява в човешкото съзнание за конкретни политически цели. Това винаги са целите на управляващите, но понякога служат и на общите интереси.

За първи път идеологията на патриотизма се явява в гръцкия полис, когато той набъбва до размерите, при които вече не е възможно да се управлява като съюз от няколко рода. Историята помни мястото – Атина, годината – 507 пр.н.е. и името на идеолога – Клисфен. Дългът към полиса, гражданският дълг се поставя до и дори над дълга към рода и семейството. Идеологията сработи,

защото се основаваше на правилния принцип – любовта към отечеството се ражда от любовта към собственото благо.

Гражданите се грижат за държавата, държавата се грижи за гражданите. Когато тя не го прави, патриотизмът изветрява. Само че тя не е нищо друго освен самите граждани, тяхното умение да разбират и реализират общите им интереси. Когато го умеят, тя процъфтява заедно с тях. В останалите случаи действията принципът “Прост народ – слаба държава”.

Но пък слабата държава е идеална среда за самоцелни дейци и елити. Манипулиране на незрялото народно съзнание с различни идеологии, включително и с патриотизма, им носи огромни дивиденди. “Патриотизмът в своето най-просто, ясно и несъмнено значение не е нищо друго за управляващите, освен инструмент за постигане на властолюбиви и користни цели» казва Лев Толстой. Българската история съдържа един прекрасен пример за правотата му. Пример за това, как личният интерес на един локален политически елит създава локална патриотична идеология и с нейна помощ разрушава общонационалния идеал.

След Освобождението българският характер на македонското население не се поставя под съмнение от никого. Младата българска държава активно подготвя присъединяването му, включително чрез създаване и подкрепяне на многобройни чети. Тогава на Балканите ври и кипи, свалянето на остатъците от турската власт е въпрос на време, новите балкански държави се борят за надмощие. В тази динамична и мътна вода нарастващата военна сила на четите става много важен фактор. Стига се до там, че участието на четниците на Сандански в младотурския преврат в Истанбул се оказва едва ли не решаващо за политическата съдба на тази доскоро велика империя.

В тази ситуация македонските водачи внезапно съзират избор – да бъдат провинция в рамките на България или да опитат създаване на собствена държава. В едната ще са нищо, в другата ще са всичко. Същата логика векове наред е поддържала феодалната раздробеност на множество народи! И България не намери какво да й противопостави. Нищо, освен безкрайното повтаряне “Вие сте българи, вие сте българи!”

За разлика от тези емоционални вопли сръбската политика приложи изключително рационален подход. Искате да се наричате македонци – наричайте се! Искате да имате собствен език – имайте! Искате да бъдете самостоятелна нация – бъдете! Искате да имате собствена държава – заповядайте! Засега в рамките на нашата федерация, а после ще видим.

В резултат македонците се еманципират от българския си произход точно както един вироглав тинейджер се еманципира от своето семейство – обвинявайки своите и търсейки подкрепа от чуждите. Елитът се сдобива със собствена държава, а мнозинството от населението се отказва от българската си идентичност. Огромните предимства и по-висок жизнен стандарт, които Югославия е осигурявала на своите граждани, укрепват самочувствието им. Да, днес десетки хиляди от тях се редят за български паспорти. Но не заради внезапно пробудилото се национално чувство, а заради чисто практическите им предимства. В края на краищата, любовта към отечеството не е единственият път по който минава любовта към собственото благо.

Така че освен емиграцията след 1989 г. имаме и друг пример за масов отказ на множество българи от родината. Защо гланца на българския патриотизъм се оказва толко нетраен? Донякъде това е твърде кратката история на националното ни самосъзнание. Когато през XVIII австрийски емисари правят проучвания на Балканите, повечето жители отговарят на въпроса за националността – “ние сме тукашни”. Но главната причина е очевидното неумение на българите да си организират добре функционираща държава.

Досега тя твърде малко допринася за добруването на своите граждани, а изисква от тях много повече отколкото им дава. Управляващите режими редовно злоупотребяват с патриотизма, превръщайки го от любовта към своята държава в омраза към съседните. Патриотизмът се превръща във воинстващ национализъм, като за враг може да бъде обявен всеки. Точно това се случва в началото на XX век, когато България непрекъснато си сменя врагове и съюзници. Със своята крайно агресивна и вероломна политика тя се самодокарва до две национални катастрофи и огромни загуби на население, територии и престиж. Дори и днес, след един век и няколко поколения време, ние не можем да наречем нито една от съседните си страни приятелска.

* * * * *

Управниците ни винаги са използвали патриотизма като средство за постигане на своите цели, а не за общото благо. За това те винаги са набивали в главите ни чувство за вроден и доживотен дълг към родината. Трябва високо и ясно да си кажем че това е лъжа, че такъв дълг не съществува и властта няма право да го събира от нас. Патриотизъм е усилието да се живее добре в своята държава, а патриот е този който честно полага това усилие.

Вчера и днес. Национализъм като практика.

От момента на появата си идеологията на патриотизма се сблъсква с усещането за единство на човешкия род. Диоген пръв се обявява за гражданин на света, т.е за космополит. В основата на космополитизма стои ясното разбиране, че както отделните хора си помагат, обединявайки усилията си в рамките на една нация или държава, така самите нации и държави правят същото, обединявайки се в едно наднационално, а защо и не всемирно единство. Огромно развитие тази теза получава в световните религии, включително и християнството. Християнската етика е универсална и космополитична, а не национална и последователно проповядва общността между човеците.

Национализмът се ражда в началото на XIX и се усилва до средата на XX век, като дава идеологическа основа на борещите се за надмощие европейските сили. Цената, която Европа плати за национализма, се оказа нейното саморазрушаване. Двете световни войни, които е много по-правилно да се наричат гражданските войни на Европа, я превърнаха в руини. Съвсем естествено национализмът придоби негативна окраска в общественото мнение.

Днес самата дума звучи като политическо обвинение. Но това, за което тя най-често се използва днес в Западна Европа, все пак има ясно и рационално съдържание. Това е протест срещу представителите на други култури, които искат да живеят в рамките на европейското общество без да възприемат неговите ценности, а само като използват неговите предимства. За властта е по-важна материалната изгода от експлоатация на евтиния имигрантски труд, а националистите доказват че страничните му негативни ефекти излизат много

по-скъпо. И това е поле за разумен политически дебат, който дава своите резултати.

За разлика от това, национализмът в България не е рационален. Той е най-вече емоционалното желание за самодоказване, за отричане на очевидното ни цивилизационно изоставане. Това отричане става по три начина – мечти за миналото, присвояване на чужди заслуги, оправдаване с външни фактори.

Мечти за миналото

Използване на примери за национални постижения от историята е характерно за всички народи. Прекрасно е когато това им помага да вървят напред, дори самите примери да са фалшиви. Паисий е написал своята “История” не защото е бил историк, а за да помогне пробуждане на националното ни самосъзнание. На крайно необразованото тогава население му е трябвала не наука, а митология. И той му е дал точно това – един обилно разкрасен с измислици плагиат.

Обикновено си спестяваме този факт заради уважението към резултата от делото му. Лошото обаче е че митологизация на историята се превърна у нас в традиция. Често споменаваният и рядко четеният Иван Хаджийски в своята «Оптимистична теория за нашия народ» директно отрича подхода на Паисий. «Днес - пише той в началото на своята статия - не може да се буди национално и социално въодушевление с наивни идеализации на българския народ, каквито правеха историята от 1762 година и писанията на Раковски.» И само няколко реда по-надолу той самият прави абсолютно същото – идеализира морала на българското Възраждане, за да го противопостави на отвращаващото го всекидневие на свободна България.

Както и Паисий, той използва идеализираното минало като укор към съвременниците, като призив за мобилизация на положителните национални черти. За разлика от тях днешните творци на историческа митология преследват съвсем лични цели – популярност, власт, пари. Известни са под прекрасното име “чалга-професорите” които умело манипулират народа като му се подмазват с примери за отколешното му благородство и величие. Щом сме били велики - велики сме и сега. А ако днешният ни живот не го доказва - толкова ползе за него. Ще си живеем в нашите мечти за нашето велико минало.

Колко ли съответстват тези митове на истината, при положение че огромни лъжи безтрепетно се изричат за дела от много по-ново и напълно проверимо време? Това е второто лице на нашенския национализъм - огромното желание да си присвояваме чужди постижения.

Чуждите постижения

Абсолютният връх тук е “българин изобретил компютъра”. Харесвам тази история. Харесвам нейната яснота и необоримост. В нея има само две дреболии които не са съвсем верни. Първата - Джон Атанасов не е българин. Втората – той не е изобретил компютъра. А всичко останало си е самата истина.

Джон Атанасов е американец, роден и отраснал в Америка, плод на американска образователна и научна система. По логиката с която е обявяван за българин, той е и ирландец, и французин. То по същата логика ще се окаже че в САЩ въобще няма нито един американски изобретател. Както няма и никакви американци – всичките са имигранти или потомци на имигранти.

Що се отнася до неговият прибор, добре е да се помнят няколко неща: той никога не е работил и дори не е бил окончателно сглобен; на него поначало е липсвала основната характеристика на компютъра – програмируемост; по собственото признание на Атанасов той самият не е разбирал потенциала на своя изчислител. Затова той и неговият съавтор Клифорд Бери са изоставили работата си и никога не са се връщали към нея. След 30 години патентния съд призна че някои техни конструктивни идеи са били използвани при построяването на първият работещ американски компютер ENIAC. Но и това става не по инициативата на Атанасов, а заради искането на фирма Хъниуел да събори патента на фирма Ранд и да не ѝ плаща съответните вноски.

За любителите на статистиката остава да добавим, че първото реално работещо универсално изчислително устройство с всички принципни характеристики на съвременния компютър е създадено в Германия от Конрад Цузе една година преди машината на Атанасов и Бери.

Този епизод би могъл да мине за случайност, но той продължава една традиция. Днес, когато символът на прогреса е компютъра – имаме си изобретател българин. Вчера, когато такъв символ е била авиацията – пак си иммахме изобретател българин. Историята за Асен Йорданов и неговите успехи в

САЩ също така е изтъкана практически изцяло от лъжи. В специализираните български издания много пъти са били опровергавани какви ли не измислици за необичайните му постижения, но те продължават отново и отново да се репродуцират в масовото съзнание. Явно хората предпочитат да вярват не на истината, а на това което им се иска да бъде истина.

Списъкът с нашите “постигания” може да се продължи, но има два въпроса, които трябва да си зададем. Първият въпрос е имало ли е някаква полза от тези хора за България? Отговорът е категорично не. Нещо повече – тези псевдосимволи изместват от народната памет хора, които са живяли и работили в България, допринесли са за нейното развитие и останали напълно игнорирани от благодарните потомци. Другият въпрос, от който бягаме още повече е какво впечатление прави тази наша агитация на околните? В най-добрия случай на нас гледат като на селски идиоти, които не знаят какво говорят, а в по-лошият – като на мошеници, които си присвояват чужди заслуги.

Вместо да изпишем вежди, ни си изваждаме очите. Бягството ни от действителността към сладката илюзия е разбираемо, но саморазрушително. Тук не можем да говорим за здрав разум и рационално поведение. Подобно себедоказване е много характерно за хора страдащи от комплекса за малоченност. Същият има и още една характерна проява – демонстративно самопоставяне в ролята на жертва. Тази роля май ни е любимата.

Невинните жертви

Най-забележимата разлика между успешите и неуспешите хора е че първите търсят причини за своите проблеми в себе си, а вторите – в околните. Същото важи и за народите.

Ние обожаваме ролята си на жертва. Датата на баташкото клане се празнува в Батак като градски празник. На самуиловите войници издигаме величествен паметник. От малки смазваме съзнанието на новите ни поколения с нашите робувания и кланета. И дори не се питаме – защо? Защо го правим и какво постигаме с това? За съжаление, отговорът е ясен – оправдаваме своята неспособност да постигнем нещо повече.

Имаме си голям и постоянно нарастващ списък на българомразци – гърци, руснаци, сърби, евреи, комунисти и така нататък. Първото място

завинаги е дадено на турците. С тях се оправдаваме буквално за всичко лошо което ни се е случило или което носим в себе си. Имаме си едно гениално извинение - “трябвало е да оцеляваме”. Гениалното в него е че от една страна неизречено си признаваме някои от неблагоприятните ни национални черти, а от друга – намираме си измислена причина за тяхната поява.

А има примери за съвсем различно поведение. Няма западна страна която повече да е пострадала от руснаците отколкото Финландия. Няма западна страна която толкова героично се е борила с тях за своята свобода. Няма западна страна която да е извлякла и да продължава да извлича толкова много изгода от сътрудничеството си с тях. Подходът на финландците просто е рационален. И в мир, и във война те се борят за най-доброто. При война – за свобода, при мир – за благоденствие. И никой във Финландия не говори против руснаците, макар че си имат много, много причини за това. Те просто предпочитат да извличат полза от тях.

А у нас си имаме патриотари, които са превърнали заяждането с турците и руснаците в смисъл на политическото си съществуване. Така някои герои ходят в зоопарка да дразнят лъвовете и тигри. След което гордо обясняват че отстояват националните ни интереси. Дали?

* * * * *

Българският национализъм отразява проблемите на нашето минало. Трябва високо и ясно да си кажем че днес той не е нищо друго освен комплекс за национална малоценност. И да живеем с тази болест означава само и единствено да си вредим.

Днес и утре. Посоката

Виждаме, че двете крайности – отказ от родината и конфронтационен национализъм си приличат по това, че търсят емоционален отговор на проблемите ни. Другата им прилика е че нито едната, нито другата по никакъв начин не помагат за тяхното преодоляване. И двете са като задънени улици без изход. За съжаление те дори не се унищожават взаимно, както понякога се случва с крайностите, а пълноценно ни вредят всяка по своя начин.

Все пак е добре че те не играят преобладаващата роля в обществото. Мнозинството сме хора, които живеем в своята страна и с разум и труд се стараем да решаваме нашите всекидневни проблеми. Колкото по-добре умеем да го правим, толкова по-добре ще живеем. За това казвам че третият ни начин за реакция спрямо нашата изостаналост е просто живот.

След Освобождението България отбеляза огромен напредък. Още сме далеч от развитите страни, но сме скъсили дистанцията до тях. Технически, образователно, институционално вече си приличаме. Остава да напълним европейската форма със същото интелектуално и нравствено съдържание. Да се учим да мислим добре – това е основният принцип на морала.

Ако искаме да живеем по-добре, трябва да обърнем погледа си от миналото към настоящето и бъдещето. Само че то трябва да е реално, а не онази добре познатата ни илюзия за далечното светло бъдеще и водещото към него догонващо развитие. Както вторачването в миналото, така и вярата в светло бъдеще са сред сигурните признаци на обществена изостаналост. Стремещът към по-добро бъдеще е естествен и в името на това хората са готови на жертви. Затова желанието да се омаловажава настоящето и вместо него да се живее с мечти и очаквания е една от най-известните техники за манипулиране на масовото съзнание.

Затова най-добре е да се концентрираме върху собствения ни живот тук и сега. При това трябва да сме наясно, че днес нашето настояще и бъдеще се определят не само от волята и желанието на българския народ. Независимо от тях у нас вървят три фундаментални процеса, които в значителна степен предопределят начина ни на живот – урбанизация, вестернизация, федерализация.

Урбанизация

Урбанизацията е фундаментален процес, който преобразява България от Освобождението до днес и за който ще има работа още няколко поколения. Погрешно е да се мисли че това е само преселване на хората от селата в градовете. Това е издигането на образователно, културно, икономическо равнище на нациите - точно както израстването при човеците, когато преминаваме от детските години към зрялост.

Урбанизацията е преобразуване на целият социален и икономически начин на живот. Тя неизбежно разрушава традиционната хармония на статичния селски бит. Този бит си има един гениален символ - всекидневните Ракийка и Салатка. Той показват както крайно ниското ниво на жизнените потребности, така и липса на какъвто и да е стремеж към тяхното нарастване. Само че тази вековна статичност не е възможна в днешния динамичен свят, където който не върви напред, върви назад.

Българският език отдавна и съвсем основателно превърна думите селянин и селяния в синоними на простак и простотия. Селският начин на живот практически изключва възможността за личностно развитие и оттам – за национален и обществен прогрес. Макар и обречен да изчезне, селският манталитет още дълго ще ни вреди. Но все пак вече сме изминали една огромна част от пътя. Зад нас е неизбежният пролетарски етап, все повече се оформя обществото на средната класа. Но ни чакат още промени и една от тях е неизбежното изчезване на селячеството.

За развитите държави използването на човешкия им потенциал в селското стопанство е икономически много неизгодно. Много по-доходно е той да се използва в други сфери, а с част от заработеното да се внасят селскостопански стоки от по-изостанали страни. Но политически нито една държава не може да остане без собствено производство на храни – това я прави крайно уязвима в случай на криза. Поради това въпреки икономическата логика те запазват собствено аграрно производство. Това е и смисълът на селскостопанските субсидии в Европа – производителите да бъдат задържани в сектора чрез повишане на доходите им.

При това тези производители в никакъв случай не са селяни в нашето разбиране на тази дума. Както се казва, у тях гражданите живеят на село, а у нас селяните живеят в града. Нашите селски и полуселски маси си остават запазена територия за музикални и политически чалгаджии. Те дори имат тенденцията да нагаждат обществения ни живот според собственото си можење. Като резултат наблюдаваме феномена на криминална феодализация, когато в селата, малките и дори средните градове властта се концентрира в ръцете на локални силови групировки. С насилие, подкуп и заплахата те превземат местната икономика заедно с местната политическа власт. И не трябва по навик да виним за това

държавата - главната, ако не и единствената причина това да се случва е самото местно население, неговото може, неговото ниво на развитие.

Така че урбанизацията има какво да върши в България. Лошото е че ще има да го върши още дълго. Доброто е че няма как да бъде спряна.

Вестернизация

Размяната на знания и умения е универсална черта на човешката история. Умението да се учиш от по-добрия винаги и навсякъде е било жизненоважно както за хората, така и за държавите. Днес в повечето сфери Западът е водещ. Нашето огромно предимство е че не само можем да му подражаваме, но и да бъдем част от него.

В нашата страна процесът на вестернизация върви от Освобождението насам и в много области от живота е навлязъл толкова дълбоко, че го възприемаме като даденост. Говорим за българско образование, българско здравеопазване, българско право и прочее без дори да си спомняме че всичко това е заето и превнесено в нашия живот отвън. Вестернизацията всъщност е подмяна на общественото устройство, формирано в резултат на натрупан собствен национален опит, с обществени институти, формирани въз основа на колективния опит на западната цивилизация.

Все още съществува тенденцията вестернизация да се разбира само като усвояване на западни технологии с цел по-бързо икономическо развитие. Собственият ни опит обаче убедително показва че промишлената, още повече научно-техническата революция не могат да бъдат внесени на части, сглобени и пуснати да работят. Оказва се, че изостаналите общества неизбежно адаптират заетите отвън постижения към своята по-примитивна култура. У нас този феномен се нарича побългаряване.

Днес, когато се опитваме да прилагаме западни морални и обществени ценности, тази дума също не остава без приложение. Проблемите идват когато местното съдържание не пасва на заетата чужда форма. Най-вече това важи за сложните обществени институти. Прекрасен пример е всеобщото изборително право. В Европа то е било поле на вековни политически борби. Когато определени обществени групи са осъзнавали необходимост от защита на политическите си права, те са започвали да се борят за правото да делегират

свои представители в ръководните органи на държавата. Кога с революции, кога с по-мирни средства, но винаги със сериозна борба и никога като подарък, избирателното право най-сетне е станало всеобщо.

Естественият резултат от това е че гласуването стана инструмент основно на можещите и знаещите, на интелектуално и политически активните членове на обществото. В България виждаме точно обратното - най-активно упражняват избирателното си право най-необразованите слоеве на населението. Колкото по-изостанали и неграмотни, толкова по-масово и еднопосочно участват те на изборите. Повечето българи гласуват не за своето бъдеще, а за своето минало. Да не говорим за тези, които просто осребряват правото си на глас защото не разбират неговото значение и стойност.

Безусловно и в тази ситуация избирателното право има огромен възпитателен елемент – хората се научават, че от тях зависи кой да ги управлява. Но докато го научат, ще виждаме най-разнообразни изборни практики, включително и масова търговия с гласове. За зла съдба обемът на тези маси е такъв, че в значителна степен обезкуражават да гласуват онези, които наистина могат да го правят с ясна и честна мотивация.

Подобни примери са безброй. Възможността да прескочим няколко наистина стъпала е прекрасна, но трябва да го можем. Нашата неготовност, а понякога и нежелание обаче превръщат процеса на цивилизационно сътрудничество със Запада в цивилизационен натиск оттам. Този натиск ни принуждава да изоставяме много от обичайните ни разбирания и практики. Откакто започна приобщаването ни към ЕС за това спомага още един процес, който можем да наречем федерализация.

Федерализация

Повечето съвременни държави са изградени на национална основа, но има и държави основани върху принципи. Такава държава е Швейцария, такава държава е САЩ.

Не съществуват нито швейцарска нация, нито швейцарски език, но това не пречи да съществува образцова швейцарска държава. Няма американска нация, няма американски език. Това не пречи да съществува велика

американска държава, която като магнит привлича имигранти от цялата планета.

Каква по-категорична присъда за националистичните идеологии от това? Какво по-добро доказателство че пътят към добрият живот минава чрез добро управление, разбирателство и труд, а не чрез подчертаване на националната идентичност? Оказва се, че нацията съвсем не е задължително условие за качествен живот. Държавата, а не нацията е такава форма на организация на междучовешките отношения, която определя неговото равнище.

Доскоро единственият начин да се озовеш в по-добре устроена държава бе да напуснеш родината си. Но вече виждаме и друго – подмяна на лошо национално управление с по-добро външно такова. Днес любовта към собственото благо кара българите да разчитат не на своята страна, а на Европа. В търсене на юридическа справедливост или управленска ефективност те с право вярват на европейските институции много повече отколкото на родните.

Европейският съюз е точно това - една нова наднационална държава, изградена върху общи принципи и практики. Една уголемена Швейцария, станала възможна с появата на нови комуникационни технологии, покриващи много по-големи разстояния и площи. Спецификата на България е, че тя е от най-неразвитите части на тази нова държава и затова в нея трябва да стават най-много промени. Най-вече в държавната машинария, а оттам и в политическата класа.

За съжаление тази формирана в началото на промените класа се оказва паразитна, изградена и живуща за сметка на обществото и държавата. На нея безкрайно ѝ се иска да се интегрира в Европа, защото след като е опоскала собствената си страна ѝ е необходимо да паразитира върху някой друг. Но точно затова там не я искат. Не заради моралните оценки на извършеното от нея дотук, а поради неспособността ѝ да произвежда ползи сега и в бъдеще. Основополагащата идея за европейска интеграция е че всеки участник в нея допринася, поне със малко, за общият успех. Не може едните да създават, а другите само да се ползват от това.

Сега сме в етап, когато остатъците на досегашният, създаден на кръглата маса елит се оказват затиснати между нарастващият натиск за промени отвън и

засилващият се протест против неговата безполезност отвътре. Парадоксално, но популизмът се оказва креативна сила въпреки неизбежните си грозни черти като демагогията. Основата на българският популизъм днес е желанието за по-добър живот - нещо, на което паразитният елит пречи дори само с факта на своето съществуване.

* * * * *

Виждаме че трите изброени процеса обективно работят за цивилизационното развитие на България, подпомагат ни като общество и държава. Те предопределят нашата посока на развитие, но скоростта ни на движение и постигнатите резултати зависят най-вече от самите нас.

Днес и утре. Самооценка като отправната точка

Очевидно трябва да полагаме и собствени усилия за своето добруване. Най-първото и най-важното от тях е да наричаме нещата с истинските им имена. Често само това е достатъчно много от проблемите да изчезнат. За други става ясно къде да се търси решение. При най-сложните се явява възможност за разумно и конкретно обсъждане.

И понеже говорим за патриотизъм, трябва да кажем че цялата ни националната митология, целият този псевдопатриотичен пушек всъщност имат една единствена цел – да избегнем признаване на нашата изостаналост. Макар че нито ние самите, нито някой друг си прави илюзии за реалното положение на нещата. Защо тогава се страхуваме да го признаем? Не от кумова срама, а защото не разбираме истинските причини и характера на това изоставане.

Ние сме свободна държава, имаме рядко добри природни условия, част сме от европейската култура, изградили сме всичките необходими обществени институции, разполагаме с достъп до цялото натрупано от човешката цивилизация знание. И въпреки това, както казахме в началото, качеството ни на живот е много по-лошо от развитите страни. Защо?

Ето две държави, които изключително много си приличат по размер, климат, природа. Едната е Швейцария, другата е България. Какво значи че Швейцария е по-развита от България? Че швейцарските планини са по-умни от българските? Или че швейцарските дървета имат по-добро образование? Очевидно, не. Разликата е в хората, които населяват тези две страни. Но по

природа и те са еднакви, раждат се с еднакъв брой крайници, еднакъв обем на мозъка. Значи разликата не е вродена, а се явава след като природата си е свършила работата. Българската изостаналост е резултат от това, което се случва на българите след тяхното раждане. А това са българското възпитание, образование, култура, начин на мислене, обичаи, манталитет.

Ето къде ни стяга чепика. Трудно ни е да си признаем, че българщината съдържа множество негативни черти, с които не можем да вървим напред. Тук е една от уловките на официалния патриотизъм, който ни учи да отричаме проблемите си дори когато те са очевидни. Старата мъдрост казва, че истинският патриот е този, който нищо не прощава на родината си. А на нас ни дават за пример Каравелов, който след многото изяден в Черната джамия бой е твърдял че в неговата родина такива работи не стават. Можем ли да си представим по-комфортна ситуация за властимащите биячи? Естествено е че ще ни учат да се държим по същият начин.

Естественото човешко желание да се гордеем с родината си е един от главните обекти на патриотарската демагогия. Понятията “българско” и “народно” са превърнати в светиня и всяка критика към тях се възприема като святотатство. Водим се по идеята че трябва само да добавяме нови и нови достоинства без да се отказваме от досегашния си багаж. С тази цел е измислена и илюзията за догонващо развитие. Да, казва тя, ние сме се позабавили в нашето развитие, но с повече усилия можем да наваксаеме. Ще повтаряме направеното от други, само че по-бързо.

Но неизбежното сравнение със заобикалящия ни свят преодолява и това. Ето една от най-видимите прояви на нашата култура - некролозите. Цялата страна е почернена с тях. Обичаят е наистина уникален и всенароден, но това не го прави по-малко безмислен и грозен. А такива черти като простотията или мърлячеството? И тях ли трябва да опазваме като част от културното ни наследство?

* * * * *

Смелостта да наричаме и най-неприятните проблеми с истинските им имена е най-важната стъпка по пътя към по-добър живот. Само когато знаем къде се намираме, ще знаем и как да вървим към целта.

Рационализъм като двигател

Както вече казахме, днес патриот е този който полага усилия да живее по-добре в собствената си страна. Това усилие неизбежно се разделя в две направления. Едното е усилие за подобряване на собственото материално положение. Второто е усилие за по-добро функциониране на обществото.

Рецептата на успеха в първата посока е известна отдавна – всеки да окопава своята градина. Това правило показва не само какво трябва да се прави, но и от кого, къде и кога – от всеки, тук, сега и постоянно. Ето я тайната на западния успех. Който иска трудът му да му носи повече плодове трябва сам да се грижи за своите трудови умения. Да има образование, квалификация, интелигентност. Както често повтаря най-богатият паток в света Скрудж Макдак “Работи не усилено, а умно!”

Но собствения ни напредък е неизбежно свързан с обществения. Никой от нас не живее на необитаем остров и всички сме зависими един от друг. Историята и тук има готова рецепта. Както е казал създателят на политикономия Адам Смит, да се издигне един народ от дълбините на варварството към височините на цивилизацията са необходими три неща – мир, ниски данъци и справедливо правораздаване.

Днес не само живеем в мир, но имаме и невероятно благоприятна, благожелателна външна среда за развитие. Имаме си и нормални данъци. Проблемът ни е в справедливото правораздаване.

Правораздаването е сърцевината, същината на държавата. Съдебната ни система е копирана от Запада. В нея работи най-елитарно образованата част на обществото - юристите. Откъде тогава идват многобройните и тежките ѝ проблеми? Ами защото и те не са свободни от нашият менталитет, защото българското понятие за справедливост ментално се различава от западното. За мнозина от нас е справедливо да обслужиш по-нашия, по-близкия, по-силния, по-богатия, по-благодарния, а не този който само е прав.

Обществото е такова каквото е понятието му за справедливост. За нейното опазване съществуват не само съдилища, но и цялата правохранителна система, а в по-широк смисъл и цялата администрация. И това е основният ни

проблем – противоречие между заетите от Запада обществени правила на поведение и побългареното им прилагане. Сблъсъкът е всъщност между обществената рационалност и тясно разбираните лични интереси.

Без правила, без подкрепян от населението обществен ред по-доброто живеене ще си остава недостижима мечта. Така че който иска да живее добре, неизбежно трябва да полага своето усилие и за обществото. В първата, индивидуална насока той трябва да търси икономическа рационалност, а във втората, обществената – рационално политическо мислене. Колкото по-голям е дялът на рационално мислещи и действащи хора, толкова по-напреднало е обществото.

В Европа преходът към рационализма видимо е започнал преди около два века. В рамките на този преход европейските народи един по един са преминали от деспотизъм към демокрация, от феодализъм към капитализъм, от робство към свободата, от потисничество към равноправие, от власта на силата към властта на разума. Движещата сила на този преход е Просвещението. В основата на тази епоха, на това общоевропейско интелектуално движение са стояли рационализъм, свободомислие и хуманизъм. Започнало в Англия, то достига апогея си във Франция и се разпростира върху цяла Европа. Принципите на просвещението са изразени във фундаменталните документи на западната демокрация - американската Декларация на независимостта и френската Декларация за правата на човека и гражданина, които са формирали етиката, обществените ценности и човешките права на съвременните Европа и Америка.

Сега е дошъл нашият ред. Сега и ние правим същите стъпки. Смелостта да наричаме нещата със истинските им имена е първата от тях. Тя ни дава възможност за втора – реална преценка на собствените ни възможности. А съпоставянето им с желаната от нас цел ни показва какво трябва да правим.

Двата капана

“Какво да правим?” е постоянният въпрос на новата ни история. Причината да е постоянен е проста – все още не сме му намерили отговор. А

причината този отговор да не е намерен е също така съвсем проста – ние винаги го търсим там където го няма.

Ето и авторът на “Оптимистична теория за нашия народ” се оказва неспособен да го намери.”Въпросът, как конкретно може да стане това, е вън от рамките на настоящото ни изложение.” Но един ред преди да каже това, той успява убедително да ни покаже, че “въпросът е вън от рамките” не поради липса на място или различие в темата, а поради собственото му пълно неразбиране какво да се прави.

“Изходът е един: България трябва да стане богата, благоденстваща и щастлива, но – за всички. Тогава целият български народ ще разгърне скритите си сили и ще си създаде в новата история място и участ, каквито заслужават неговият устрем, неговите амбиции, неговото трудолюбие и неговата прекрасна земя. Той ще стане тъй велик и уважаван, какъвто е бил и в миналото.”

Типичен пример как зад патетично повишената интонация се крие празнотата на безсилието. Какви са тези наши скрити сили, които ще разгърнем след като станем богати и щастливи? Защо и от кого са скрити? Ако наистина ги има, не е ли по-добре да ги използваме веднага, без да чакаме някаква неведома сила да стовари върху нас щастие и богатство?

Що се отнася до споменаните наши амбиции, устрем и трудолюбие, то смея да твърдя, че качеството ни на живот и тогава, и сега директно и точно е отговаряло на тези ни качества. Не само нашето, но и на всеки свободен народ “място и участ” винаги са били в съответствие с техните амбиции, устрем и трудолюбие. А подобни заклинания само ни вкарват в първият от дебнещите ни по пътя на развитието капани - вярата в съществуване на някаква политическа, икономическа или идеологическа рецепта за прескачане на исторически стъпала.

В търсенето си на начин за бързо преодоляване на нашите проблеми сме достигнали до един много важен етап, до едно много важно разбиране – такава рецепта не съществува. Трудно е, но трябва да си го признаем. Без да го направим ще продължим да се въртим в един омагьосан кръг, в който отговор няма. Наивната вяра в това, че обществените проблеми могат да бъдат решени

бързо и завинаги е огромна, но краткотрайна сила. А трябва да има постоянно усилие, постоянна мисъл, постоянно добро управление.

* * * * *

Има и втори капан, в който Хаджийски успява да нагази с неговият неотговор. Това е тотално погрешната посока за решаване на нашите обществени проблеми – “за всички”. Тя е точно обратна на посоката, в която наистина трябва да се върви.

Трябва да признаем, че както във всяка преминаваща от статичен към динамичен начин на живот страна и у нас има огромни културни и интелектуални различия между хората. За съжаление, това важи и за цели обществени групи. Част от тях са просто неспособни да вървят в крак с времето. Затова рецептата “сите българи заедно” е рецепта за гарантиран провал.

И в този случай проблемът не е в трудността истината да бъде разбрана, а в смелостта тя да бъде изговорена. При цялата му жестокост закона за естествен подбор не е измислица. Той важи не само за дивата природа, но и за хората. Очевидно е, че хора с високи интелектуални и морални качества дърпат обществото нагоре, а с низки - надолу. Оцеляването и процъфтяването на интелектуално и морално слабите неизбежно води до деградация на цялото общество. Дори когато грижите за тях са основани на най-светли и идеалистични подбуди. Разрушителното влияние на уравниловката с пълна сила се прояви при комунизма – той я създаде, а тя го унищожи.

Здравият индивидуализъм е основата на обществено здраве. Обществото, в което всеки се ползва от плодовете на своя труд – толкова и такива, каквито ги е произвел, е здраво общество. И когато говорим за напредък на обществото, всъщност говорим за съвкупност от успехи на индивидуалните му членове. Макар промяната да е обществена и засяга цялото общество, тя се създава от всеки човек поотделно. Може дори да е неусетно, но индивидуално. И в никакъв случай като тъпа.

* * * * *

Както вече казахме, държавата не е нищо друго освен самите граждани, тяхното умение да разбират и реализират общите им интереси. Възходът или упадъкът на една държава е сбор от напредъка или деградация на нейните

отделни граждани. Затова най-доброто което можем да направим за своята страна съвпада с най-доброто което можем да правим за себе си.

Рационалното мислене е границата между хора с бъдеще и хора без бъдеще. Рационалното политическо поведение е границата между народите с бъдеще и народи без бъдеще. Затова рационализмът трябва да измести емоциите и да започне да играе доминираща роля в нашето съзнание и е нашето общество.

Тоягата и моркова

Сферата, която оказва най-пряко въздействие върху качеството ни на живот е сферата на обществено управление. Затова към нейното подобряване у нас са насочени основните усилия на европейските институции. Като народ ние все още не умеем сполучливо да се самоуправляваме. И това не е само технически проблем.

За да напредва, добре е начело на обществото да стои най-умната му част. Не най-многобройната, а най-умната. Нещо като влак – начело трябва да е локомотивът, а не многото разбрицани вагони. А в условия на всеобщото избирателно право това трудно се получава. Масата избира не тези, които са по-добри от нея, а тези, които най-много приличат на нея.

Човешката природа е така усторена, че на хората им е по-лесно да вярват, отколкото да мислят. Освен това им е много по-лесно да вярват на това, което им се иска да бъде истина, отколкото на самата истина. Цялата публична политика, всичките избирателни, пропагандни и пиар компании са изградени върху това. Тук рационалното политическо мислене се сблъсква със своя постоянен враг – демагогията. Демагогията винаги е емоционална, винаги е лъжовна и винаги търси съответствие с нивото на своите адресати. Тя е такава каквито са нейните слушатели.

Всички народи си създават такъв начин на управление, който разбират най-добре. Затова те могат да бъдат класифицирани според начина който властта им използва за да бъде разбрана. Част от народите разбират от дума. С разумен обществен дебат те винаги могат да намерят най-доброто решение. Втората група народи разбира от тояга. Когато властта само им говори, те го

приемат за слабост и се държат по съответен начин. Трета група не разбира и от тояга, а само от брадва.

Българите сме безусловно във втората група. Само че си имаме една особеност – искрено и силно обичаме тоягата която ни бие. И винаги си търсим такава. Търсим си бащица, който не просто да ни управлява, а да поеме и нашата си отговорност за нашия си живот. Правим го, защото винаги досега сме били управлявани със силата на страха.

Наистина, има само два начина да управляваш хората – страх и личен интерес. Страхът премахва мисленето, подчинението премахва отговорността. Поради това отдавна се знае, че товарът на свободата е много по-тежък от товара на робството. Днес все още свикваме с тежестта на свободата и се вижда как се огъваме под нея. Затова общественият ни ред трябва да не се крепи само на страха. За да сме свободни, трябва да помним и да осъзнаваме своя интерес.

Осъзнаването на интереса само по себе си е тежка задача, която има много нива на сложност. Любимият ми пример е с един вид индийски маймуни, които ги ловят по следния начин: издълбават кокосов орех, връзват го със верига и пускат вътре малко вкусотиини. Дупката в ореха е толкова голяма, че маймуната може да пхне вътре разтворена длан, но не може да извади обратно стиснат юмрук. Тя идва, пуска си ръката и стиска вкусотиите. И ги държи дори когато пристигат ловците. Не искам да знам какво става с маймуните после.

Прекрасна илюстрация за нивото на осъзнаване на собствения интерес, нали? За съжаление, то не е рядкост и между човеците. Правилното му разбиране наистина изисква много знания и усилия. Но най-трудното е че след като бъде осъзнат, са необходими много енергия, постоянство и труд той да бъде реализиран. Повечето хора предпочитат да си спестяват това усилие като работят за някого, много по-малко се справят да работят за себе си и вече съвсем малко създават работа за други. И това неизбежно резултира в размера на моркова който всеки от нас произвежда и хрупка.

Същото важи и за народите. Тяхното благосъстояние е в непосредствена зависимост от нивото на осъзнаване на обществения им интерес. Функционирането на системата за обществено устройство и управление е в пряко съответствие с това ниво. Колкото по-добре разбираме интереса си,

толкова по-добре работи тази система, толкова по-добър е общественият ред. Колкото по-добър е общественият ред, толкова по-пълно могат да бъдат реализирани интересите и възможностите на членовете на това общество. Колкото по-пълноценно се използват тези възможности, толкова по-бързо напредва самото общество.

Заклучение

Ако сега се върнем към българският национализъм и го погледнем от рационална гледна точка, ще трябва да кажем че при формирането му той е имал съвсем ясна и разбираема цел. Трябвало е да даде на българите идейна и пропагандна опора в нашите национални борби – борба за национална независимост с турците, борба за църковна независимост с гърците, териториални конфликти със съседите и така нататък.

Днес национализма умира не толкова защото при създаването на тази опора са били използвани некачествени или фалшиви елементи, а защото самите тези конфликти вече са намерили своето трайно, ако не и окончателно решение. Уравнението се обърна – щом няма конфликти, няма и нужда от национализъм. Затова самите националисти днес отчаяно се нуждаят и непрекъснато се опитват да създават конфликти или поне скандали - те са въздуха, без който не могат да съществуват. Затова непрекъснато търсят и провокират проблеми на етническа, религиозна или историческа почва.

В огромното си мнозинство обществото все по-малко се интересува от национализма и неговите носители. За тях това е краят, но за патриотизма това е възможно най-благоприятната ситуация. В нея той може да постигне истинската, основната си цел – да спомогне животът на хората и на обществото да е по-добър.

Разбира се и тук присъства сериозна борба. Най-незабележимата и най-трудната – борба във и със самите нас. Борба с нашите слабости, борба за нашето развитие. За да е успешна, трябва да вярваме в себе си. Всички познаваме думите на дядо Славейков “не народ, а мърша”. Неприемливото в този упрек е чувството на безнадежност. Нихилизмът, включително и национален, е безплоден. А животът не е такъв.

Необходимо ни е да извършим преход от чувственост и емоции към разбираеми и полезни цели. Причината за изоставането ни не е нито в икономическа, нито в техническа, нито в обществена сфера. Не че в тях сме по-напред, но това не са причини, а последици. Във всяка една държава икономиката, техниката, обществото, политиката са само и единствено резултат от качеството на човешкият ѝ потенциал. Ако утре някой ни вземе всичките българи само с дрехите на гърба и ни закара в Швейцария, а швейцарците доведе на наше място, след съвсем малко време тук ще е Швейцария, а там – България. И никакви трезори, шоколади и часовници няма да променят този факт.

Местенето по глобуса няма да реши нашите проблеми. За да живеем като европейци ние просто трябва да станем такива. Това е нашето бъдеще и Европа ни помага в това. Не липсват и противници, включително и сред интелектуалната ни прослойка. Пред тях има същият избор както пред политиците – да се възползват от простотията на масата или да работят за нейното преодоляване. Първото е много лесно и доходоносно, второто е отчайващо трудно и неблагодарно. Тези, които използват слабостите на народа, винаги са по-добре от тези които се опитват да му ги посочват.

Българското изоставане спрямо развитите общества е интелектуално и най-вече нравствено. И в двете посоки имаме възможности за развитие. За да вървим напред трябва най-вече да не се страхуваме от истината. Да наричаме нещата с истинските им имена, да приемаме фактите каквито са, да се разделяме с недостатъците си. Да имаме рационално поведение, да култивираме в себе си рационално, смело и свободно политическо мислене. Да искаме и да се стараем да живеем по-добре.

И ако трябва да кажем всичко това в едно изречение, то изречението е:
Рационалност като принцип, ред като основа и прогрес като цел.